

VIOLETA RADVILIENĖ
Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka

*Non refert quam multos libros, sed quam bonos habeas*¹: Vilniaus evangelikų reformatų sinodo bibliotekos XVII a. knygos Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Retų spaudinių skyriaus fonduose

Anotacija. Straipsnyje primenamas vienos seniausių ir turtingiausių Lietuvos atminties institucijų – Vilniaus evangelikų reformatų sinodo bibliotekos likimas. Minint Lietuvos evangelikų reformatų sinodo 450 metų jubiliejų (2007), apžvelgtos Sinodo bibliotekai priklausiusios XVI a. knygos. Po penkiolikos metų vėl grįžtama prie palikimo, šį kartą nuodugnai aptariami XVII a. išleisti ir Vilniaus evangelikų reformatų sinodo bibliotekoje iki 1941-ųjų saugoti dokumentai. Pateikiami statistiniai duomenys: kiek XVII a. spausdintų dokumentų pateko į Vrublevskių biblioteką, kokiomis kalbomis ir kur jie buvo išleisti, kas jų autoriai, kokie jie.

Esminiai žodžiai: Vilniaus evangelikų reformatų sinodas; Sinodo biblioteka; reformacija; Slucko gimnazija; teologinis disputas.

Įvadas. 2022 m. gruodžio 14 d. sueina 465 metai nuo Lietuvos evangelikų reformatų Bažnyčios sinodo *Unitas Lithuaniae*² įsteigimo. 1557 metus priimta laikyti ir Vilniaus evangelikų reformatų sinodo bibliotekos atsiradimo data (Gizbert-Studnicki 1932a, 1–7). Jų abiejų likimai glaudžiai susiję. Nelaimės, persekiojusios Vilniaus evangelikų reformatų sinodą, persekiojo ir prie jo įsteigtą Biblioteką. 2007 m. buvo kukliai paminėta Lietuvos evangelikų reformatų sinodo 450-ies metų sukaktis. Pasirodė jubiliejui skirtas mokslinių straipsnių rinkinys (*Lietuvos evangelikų reformatų sinodui 450 metų* 2008), Lietuvos MA Vrublevskių bibliotekoje buvo surengta sinodo bibliotekai priklausiusių knygų paroda³. Tada buvo atkreiptas dėmesys į seniausią įkurtos (1557) Lietuvos bibliotekos likimą ir palikimą.

Pirmą kartą Vilniaus evangelikų reformatų sinodo biblioteka buvo jėzuitų šalininkų užpulta 1591 metais. 1611 m. liepos 2–3 dienomis ji buvo beveik visiškai sudeginta. Trečią kartą ji buvo nuniokota 1639 metais. Po šios nelaimės Biblioteka buvo iš Vilniaus iškelta, pabuvojo Kėdainių ir Slucko reformatų mokyklose, įkurtose kunigaikščių Radvilų valdose. 1854 m. parvežta į Vilnių, ji čia buvo iki Pirmojo pasaulinio karo (1914–1918). 1915 m. vėl išvežta į Slucką,

1 Lie: „Nesvarbu kiek, bet kiek gerų knygų turi“. Seneka.

2 Lietuvos vienata.

3 Apie ją žr.: http://sena.mab.lt/paroda_sinodui/index.html

o po karo pargabenta atgal į Vilnių. Dvidešimt tarpukario metų buvo rūpestingai prižiūrima ir tvarkoma (Gizbert-Studnicki 1932b, 21), tačiau 1941 m. pradžioje sovietų valdžia privertė nutraukti savarankiškos veiklos kelią (Radvilienė 2011, 27–29). 1944 m. liepos mėnesį su mūšiais besitraukdama iš Vilniaus fašistinės Vokietijos kariuomenė sudegino Pylimo gatvėje 11 stovėjusius Evangelikų reformatų sinodo namus kartu su juose buvusia Biblioteka. Įdomu, jog žinia apie hitlerininkų armijos visiškai sunaikintą Sinodo biblioteką buvo besąlygiškai priimta, ir viešai nebuvo keliamas klausimas, kaip ji buvo laikoma ir kas ją prižiūrėjo nuo 1941-jų liepos iki 1944-jų liepos. Vrublevskių bibliotekos pagrindu sovietų valdžios įkurtoji Mokslų akademijos biblioteka nespėjo iki Sovietų Sąjungos karo su Vokietija pradžios – 1941-ųjų birželio 22-osios – integruoti jai perduotų globoti Vilniaus evangelikų reformatų sinodo bibliotekos knygų, rankraščių ir kitų vertybių. Pasklidus žiniai, jog Biblioteka sunaikinta, dingo ir teisė reikalauti, kad kokiu nors būdu likę ar rasti dokumentai būtų sugrąžinti anksčiau pasirinktam globėjui. Tenka ir vėl apgailestauti, kad neliko jokių paskelbtų ar žinomų tų tragiškų laikų liudininkų pasakojimų, prisiminimų, kaip kultūros vertybes buvo bandoma gelbėti tiek nuo sovietų, tiek (karo metais) ir nuo hitlerininkų užmačių grobti bei naikinti.

Quod periiit, periiit – kas žuvo, pražuvo. Nėra prasmės rypuoti, ką prarijo karo liepsnos, kas pateko į svetimas rankas ir niekada nebegrįš. XVI a. leidinių, kurie priklausė Sinodo bibliotekai apžvalgoje (Radvilienė 2011), minėta, kad nėra duomenų, kaip knygos pateko į Vrublevskių bibliotekos pastatą Žygimantų gatvėje. Dalis vertingų knygų pateko į Lietuvos nacionalinę Martyno Mažvydo biblioteką (Dirsytė 2011, 38–39), kai kurios jų buvo nupirktos iš nepaviešintų asmenų. Tai patvirtina spėjimą, kad Antrojo pasaulinio karo metais bent ypač vertingos knygos buvo išneštos iš pastato Pylimo g. 11 ir kur nors paslėptos. Į Martyno Mažvydo biblioteką pateko vienas inkunabulas, lituanistinės knygos, po 37-ias XVI ir XVII amžių knygas (Dirsytė 2011, 51). Reikia džiaugtis, kad jos išliko ir pasiliko Lietuvoje.

Lietuvos MA Vrublevskių bibliotekoje XVII a. leistos ir Vilniaus evangelikų reformatų sinodo bibliotekai priklausiusios knygos saugomos XVII a. Europos ir Lituhanikos fonduose. Pokario aplinkybės lėmė, kad jos buvo tvarkomos kartu su visomis kitomis po karo iš nuniokotų vienuolynų bei dvarų į Biblioteką patekusiomis knygomis ir į atskirą kolekciją nebuvo išskirtos. Todėl kiekvieną fonduose esančią knygą teko tikrinti *de visu* ir ieškoti priklausomybės ženklų. Sinodo biblioteka savo knygas žymėjo antspaudu, lipde, o dalis knygų, patekusių iš Slucko gimnazijos, turi ir sutrumpintą įrašą lotynų kalba *Bibliot. Gymnas. Slucens.* (Slucko gimnazijos biblioteka). Akivaizdu, kad XVII a. knygos daug geriau išsilaikiusios, nei anksčiau apžvelgti XVI a. leidiniai, matyt, jos buvo saugomos kur kas geresnėmis sąlygomis. Krinta į akis dar viena ypatybė. Vilniaus statistikos metraštyje (*Rocznik* 1939, 136–137) pateikiant 1927–1937 metų duomenis apie Evangelikų reformatų sinodo bibliotekos fondus, įrašyta pastaba, kad į duomenis neįtraukta apie 1400 dubletų ir apie 1000 nesukataloguotų tomų bei brošiūrų. Atrodo, kad į Vrublevskių bibliotekos fondus ir bus patekusi dalis tų į duomenis neįtrauktų dubletų, nes kai kuriose knygose pieštuku įrašyta *dublet* arba *Dubl. do* ir nurodomas pagrindinio egzemplioriaus šifras. Apskritai, dažnoje knygoje matomi ta pačia ranka pieštuku ne vieną kartą daryti numeracijos taisymai, nuorodos į skirtingus šifrus. Galima tik spėti, kur dingę pirmi leidinių egzemplioriai.

XVII a. dokumentų išliko mažiau nei XVI amžiaus, be to, beveik nėra foliantų. Iš dešimties pusė (5) įrišti kartu su XVI a. foliantais, kurių išliko 117. Į LMAVB elektroninį katalogą įrašyta 320 XVII amžiaus dokumentų, kurie priklausė Sinodo bibliotekai. Statistikos duomenys (*Rocznik* 1937, 136–137) rodo, kad Bibliotekoje būta 1940 XVII a. leidinių. Šiuo metu rasti 152 tomai, kuriems didelės knygų spintos nereikia. Dar 21 veikalas įrištas su šešioliktojo amžiaus

leidiniais į konvoliutus. Taip neretai nutinka tada, kai kartu įrišami vieno amžiaus pabaigoje, o kito pradžioje išleisti to paties autoriaus ar panašios tematikos veikalai. Todėl ir iš XVII a. knygų pasitaiko vienas kitas kartu įrištas XVI a. kūrinys. 126 (iš 320) dokumentus talpina viso labo trys konvoliutai, kurių saugojimo šifrai: L-17/82 (66 knygos), L-17/274 (35 knygos), V-17/12714-12738 (25 knygos).

XVII a. leistų veikalų autorių sąrašė – 207 pavardės, kurių dažna šių dienų skaitytojui nieko nesako. Tad tenka kreipti akis į enciklopedijas ar specialius žinynus. Vyraujanti visų dokumentų kalba – lotynų, ja parašyti 249 veikalai, 46 – lenkų, 8 – vokiečių, 4 – prancūzų, 2 – olandų, 1 – hebrajų kalba. Knygos leistos 56-iuose Europos miestuose: dvidešimtyje Vokietijos⁴, dešimtyje Nyderlandų⁵, trylikoje Lenkijos⁶, trijuose Prancūzijos⁷, dviejuose Italijos⁸, trijuose Šveicarijos⁹, viename Belgijos (Antverpene), Prūsijos (Karaliaučiuje), Lietuvos (Vilniuje), dviejuose Ukrainos (Černihive, Liubeče¹⁰) miestuose. Keletas leidinių neturi nurodytos ar nustatytos leidimo vietos bei leidėjo. Pažvelgus į leidimo metus matyti, kad daugiausiai tekstų yra išleista pirmoje XVII a. pusėje (251). „Derlingiausi“ buvo 1648 metai (49), 13 veikalų išleista 1649, po 10 – 1605, 1610, 1613 metais. Pasitaiko nemažai metų¹¹, kai nėra (išlikusio) jokio leidinio. Tai nekečia nuostabos. Nors ir būta daugybės leidyklų, spaustuvių, vyko aktyvi knygų prekyba (Pettegree et Weduwen [2020], 1–5), tačiau XVII a. visos Europos valstybės buvo niokojamos įvairios trukmės žiaurių karų, didelio mirtingumo ligų protrūkių, buvo sunku išsaugoti ne tik gyvybę, bet ir gausias bibliotekas, įvairų kilnojamą ar nekilnojamą turtą.

LMAVB Rankraščių skyriuje saugomi du Slucko gimnazijos bibliotekos 1854–1862 sudaryto sisteminio knygų katalogo tomai *Conspectus librorum Bibliothecae Gimnasii Slucensis Ordine systematico secundum singulas literarum disciplinas cura et opera Pauli Wagneri An. 1854–1862 consignatus*¹². Pirmame tome surašytos turėtos teologinės (Cat. I. Theologia), teisinės (Cat. II. Jurisprudentia), istorinės (Cat. III. Historia), o antrame – filosofinės, matematikos bei gamtos mokslų (Cat. IV. Philosophia, Scientiae Mathematicae et Naturales), filologinės ir grožinės (Cat. V. Philologia et Literatura) bei įvairaus turinio (Cat. VI. Miscellanea) knygos. To paties kruopštaus Slucko gimnazijos bibliotekininko Pauliaus Vagnerio ranka padaryti įrašai ir Bibliotekai priklausiusiose knygose, nurodantys, kokiam sisteminio katalogo skyriui knyga priskiriama, sąrašo eilės numeris. Visas Slucko gimnazijos išsaugotas knygas nesunku rasti minėtame kataloge, sužinoti, kas vieną ar kitą knygą padovanojo. Matyti, kad rankraštinis Slucko gimnazijos katalogas padėjo ir tvarkant jau į Vilnių pargabentas knygas. Ranka pieštuku parašyti nauji numeriai, vietoje romėniškų skaitmenų atsirado didžiosios ir mažosios lotynų abėcėlės raidės. Atrodo, kad ta pati ranka pieštuku įrašė naujus skaičius bei pastabas ne tik katalogų, bet ir išlikusiose knygose. Vilniaus evangelikų reformatų sinodo bibliotekos sisteminio katalogo prospektas, parengtas Stefano Kadero, buvo išspausdintas 1926 m. (*Katalog systematyczny* [1926]). Jame įrašytos 94 XVII amžiuje išleistos knygos. Šis katalogas buvo maža užsimoto darbo pradžia: susisteminti tik teologiniai veikalai, apimantys beveik dvi abėcėlės raides (Abb–Bow). LMAVB

4 Amberge, Brėmene, Erforte, Frankfurte, Freištate, Hamburge, Hanau, Heidelberge, Herborne, Hesene, Ingolštate, Jenoje, Kelne, Leipce, Lauingene, Liubeke, Magdeburge, Marburge, Niurnberge, Vitenberge.

5 Amsterdame, Deventeryje, Dordrechte, Franekeryje, Groningene, Harderveike, Leidene, Leuwardene, Roterdame, Utrechte.

6 Baranove, Gdanske, Krokovoje, Laščiuve, Lešne, Liubčiojez, Paniovcuose, Poznanėje, Rakuve, Ščečine, Torunėje, Varšuvoje, Zamoscyje.

7 Paryžiuje, Somiūre, Strasbūre.

8 Paduvoje, Romoje.

9 Bazelyje, Ženevoje, Ciuriche.

10 Liubečas (*Lubeciaad Chronum*) – miestas Černihivo srityje, prie sienos su Baltarusija.

11 1607, 1624, 1625, 1627, 1645, 1653, 1656, 1661, 1662, 1664, 1667, 1668, 1675, 1679, 1682, 1683, 1687, 1692, 1694.

12 LMAVB RS F40-80/1; F40-80/2.

Retų spaudinių skyriuje iš šio sąrašo rastos 5 knygos (Ames 1650, Bayly 1632, Bidembach 1610, Biskupski 1610, Bisterfeld 1639). Bažnyčios *Unitas Lithuaniae* Sinodo kultūrinę politiką tyrinėjęs Arūnas Baublys pažymi puikų Sinodui priklausiusių bibliotekų komplektavimą, rūpinimąsi jomis, svarbą mokymo ir mokymosi procesui, juolab, kad evangelikams nebuvo suteikta teisė steigti Lietuvoje aukštąją mokyklą (Baublys 2008, 48–50).

Qui credit, non moritur – kas tiki, nemiršta. Didžiausia išlikusių XVII a. veikalų dalis – teologiniai. Jie atspindi tolesnę XVI a. prasidėjusios reformacijos ir religinių kovų eigą. Martyną Liuterį (Martin Luther, 1459–1530), Joną Kalviną (Jean Calvin, 1509–1564), artimiausius jų sąjungininkus bei sekėjus pakeitė puritonai¹³, švaresnio, grynesnio tikėjimo siekėjai. Diskusijų ir kovų centras persikėlė į Nyderlandus, tada dar vadintus Jungtinėmis Provincijomis¹⁴. Tų diskusijų atgarsį galima matyti išlikusiuose dviejuose minėtuose konvoliutuose¹⁵. Juos sieja penki Nyderlanduose XVI a. antroje – XVII a. pirmoje pusėje reformatų įsteigti universitetai: Leideno (1575), Franekerio (1585), Groningeno (1614), Utrechto (1636), Harderveiko (1648). Juose studijavo jauni žmonės ne tik iš šiaurės Nyderlandų, vadintų Fryzija, bet ir iš kitų Žemutinių Provincijų. Tie, kurie negalėjo ar nenorėjo mokytis katalikiškuose universitetuose, vyko mokytis į protestantų aukštąsias mokyklas Jungtinėse Provincijose. Tų laikų mada buvo šalia sulytintos pavardės nurodyti, su koku kraštu ar tauta studentas save sieja: *batavus* (iš Batavijos), *bohemos* (čekas), *ungarus* (vengras), *polonus* (lenkas), *helvetius* (šveicaras), *litvanus* (lietuvius), *samogita* (žemaitis). Apie Abiejų Tautų Respublikos jaunuolius, studijavusius Franekerio universitete, rašė Ferencas Postma¹⁶. Viešos teologinės diskusijos buvo svarbi mokymo dalis, tada studentai, vadovaujami žymių profesorių, diskutuodami parodydavo gebėjimus dėstyti mintis, argumentuoti. Be to, tai buvo puiki proga spausdintu žodžiu padėkoti savo rėmėjams, draugams, artimiesiems. Prie universitetų veikusios spaustuvės mielai spausdindavo tokias diskusijas, disertacijas, pratybas. Tiražai buvo dideli: Leideno ir Utrechto spaustuvinėms turėdavo išspausdinti po 100, o Groningeno – po 125 kiekvieno studento disertacijos (Pettegree et Weduwen [2020], 183–185) ar viešų disputų tezių vienetus. Nustatytos proporcijos, kam ir kiek egzempliorių turėdavo atitekti. Tokie studentų darbai plačiai pasklisdavo, kartais patys spaustuvinėms sudarydavo tokių nedidelės apimties darbų rinkinius ir juos pelningai platindavo. Tie studentų darbai neretai būdavo palydimi ir kartu išspausdintų entuziastingų atsakovo (*respondens*) draugų sveikinimų, epigramų, linkėjimų. Iš spaustuvinėms buvo reikalaujama ne tik nustatyto kiekio, bet ir kokybės leidinių. Spaustuvinėms rimtai žiūrėjo į savo darbą: matomi signetai, įvairiai derinamas šriftas, inicialai, vinjetės, ornamentiniai rėmai. Nyderlandų knygų leidybos ir prekybos „aukso amžių“ tyrinėję Andrew’us Pettegree’is ir Arthuras der Weduwenas pastebi, kad bibliotekose susikaupdavę nemaži kiekiai tų disertacijų bei disputų tezių, dažnai į jas būdavo žiūrima kaip į balastą, jos net nebuvo kataloguojamos, o neretai ir išmetamos, todėl šiais laikais sunku nustatyti tikrąjį XVII a. visų Nyderlandų universitetų spaustuvių leidybos mastą ir tai, kokia procentinė dalis spaudinių išliko. Didesnę tikimybę išlikti turėjo specialiai sudaryti tokių mažos, 8 lapų (16 puslapių), apimties studentų darbų rinkiniai. Pettegree’is ir Weduwenas ragina nenuvertinti tų studentiškių darbų, nors šiais laikais juos skaityti yra gana varginantis užsiėmimas, ne visada aišku, koks studento, koks jam vadovavusio profesoriaus indėlis, tačiau tyrėjams tos viešų disputų temos gali atskleisti daug įdomių laikmečio (XVII a.) detalių (Pettegree et Weduwen [2020], 185–187).

13 <https://www.vle.lt/straipsnis/puritonizmas/>.

14 <https://www.vle.lt/straipsnis/jungtines-provincijos/>.

15 LMAVB RS V-17/12714-12738; L-17/82.

16 <https://www.istorija.lt/data/public/uploads/2021/01/lim-2014-1-9-recenzijos-ir-anotacijos-p.-145-179.pdf>.

Iš 66-ių konvoliute L-17/82 įrištų teologinių disputų 34 išspausdinti Utrechto universiteto spaustuvėje 1647–1649 metais, 15 – Leiden, 14 – Franekerio, 2 – Harderveiko, 1 – Groningeno universitete. Utrechto universitete vykusiems disputams vadovavo labai griežtų pažiūrų (artimų anglų puritonams) reformatas, aršus Jokūbo Arminijaus (1560–1609)¹⁷ priešininkas, teologijos ir semitų kalbų profesorius (1634) Gisbertas Voetius (1589–1676)¹⁸. Ne teologui sunku susigaudyti tose visose tikėjimo tiesų vingrybėse. Profesoriaus nuostatos jaučiamos ir iš studentų pasirinktų diskutuoti problemų. Spaustuvininkams darbo tikrai netrūko, nes kai kurie studentai per mokslo metus diskutuodavo (*disputatio*) ne vieną kartą, o jų teologinės pratybos (*exercitatio*) buvo spausdinamos nustatyta tvarka. Iš eilės (31–37) konvoliute įrišti 7 lenko Jano Nemoreckio (Johannes Nemorecki, Polonus) studentiški darbai, ginti Franekerio universitete 1648–1649 metais. Jis polemizavo apie popiežius, indulgencijas, bažnyčios tėvų autoritetą, Šventąjį Raštą, skaistyklą, mišias, šventes ir šeštadienį. Kiekvieną darbą skyrė vis kitiems savo globėjams ar geradariams, svarbiems asmenims. Vienam itin artimam draugui dovanojimo žodžius¹⁹ *Exercitatio theologica De pontificiorum visionibus et revelationibus* antraštiniame puslapyje autorius užrašė savo ranka, o įrašas ryškumą išlaikė ir po 373 metų. Trims darbams vadovavo Christianas Schotanas (1603–1671)²⁰, eruditas, Franekerio universiteto graikų kalbos ir teologijos profesorius. Jis savo studentui J. Nemoreckiui, kaip išsiskiriančiam gabumu, pamaldumu, išsilavinimu, skyrė graikų kalba sueiliuotą posmą. Tas pats profesorius globojo ir lietuvių Joną Audzejevičių (Johannes Audzievicius Litvanus; m. 1671), Franekerio universitete 1648 m. išbandžiusį savo jėgas teologijos pratybose, svarsčiusį apie dvasininkų pašaukimą nuo Reformacijos pradžios iki jo gyvenamų dienų. Šį savo trejų metų studijų vaisių Audzejevičius skyrė šventame Vilniaus Sinode (*Sancta Synodo Vilnensi*) susirinkusiems iškiliems bažnyčios ir politikos veikėjams. Profesorius Schotanas atsakinėjusį studentą pagerbė gana ilgomis lotyniškais eilėmis. Vieną teologinių disputų *Apie nuodėmės kilmę (De peccato originis)* Audzejevičius turėjo Leiden universitete. Šio disputo teiginiai buvo išspausdinti Bonaventūros ir Abrahamo Elzevirų spaustuvėje Leidene 1648 metais. Autorius šį studijų darbą skyrė šviesiausiam kunigaikščiui Boguslavui Radvilai (1620–1669), taip atsidėkodamas už dosnumą, palaikymą ir linkėdamas visa ko geriausio. Kunigaikščiui Jonušui Radvilai (1612–1655) savo gintas tezes *Apie nuodėmės kilmę (De peccato originis)* skyrė žemaitis Jonas Progulbickis (Johannes Progulbicki, Samogita). Jo nuodėmės kilmės ciklo tezės turėjo būti ginamos pirmosios. Abiems studentams, lietuviui ir žemaičiui, vadovavo teologijos profesorius Friedrichas Spanheimas (1632–1649). Progulbickio tezės taip pat buvo išspausdintos B. ir A. Elzevirų spaustuvėje Leidene 1648 metais. Ten pat išspausdintos ir jo teologinio disputo tezės *Apie skaistyklą (De Purgatorio Romanensium)*. Jos buvo skirtos net aštuoniolikai, pasak autoriaus, iškiliausių, garsiausių ir labiausiai mokytų evangelikų dvasininkų, kurie visi pagarbiai išvardinti.

Konvoliute V-17/12714–12738 išspausdintos vien tik Franekerio universitete 1602–1605 ir 1612–1614 m. viešoms diskusijoms skirtos tezės. Dažniausiai kartojamos dviejų spaustuvininkų pavardės: Aegidius Radaeus (1555–1615) ir Uldericas Dominicus Balckas (aktyvus 1609–1647). Šį konvoliutą galima pavadinti specialiu teminiu rinkiniu, nes spaudinius sieja bendras pavadinimas *Systema Theologicum disputationibus publicis propositum in Academia Franekerensi...* (lie: *Teologijos sistema, viešomis diskusijomis išdėstyta Franekerio Akademijoje*) (1611). Visų disputų vadovas, įvado, kuriame atskleidžiamas grynesnio tikėjimo Belgijoje at-

17 Apie jį žr. <https://lt.wikipedia.org/wiki/Arminijonai>.

18 Apie jį žr. <https://www.bu.edu/missiology/missionary-biography/t-u-v/voetius-gisbertus-gijsbert-voet-1589-1676/>.

19 *Doctissimo ... cumulatissimo Juveni-Viro, Domino Johanni Szydlovio, fratri et amico carissimo, author offert.*

20 Apie jį žr. <https://www.biblicalcyclopedia.com/S/schotanus-christian.html>.

siradimas ir pagrindžiama būtinybė tą tikėjimą išlaikyti²¹, autorius – Franekerio universiteto teologijos profesorius Henricas Antonidas van der Linden (1546–1614). Jis pats mieliau lotyniškai pasirašinėjo: Henricus Antonii Nerdenus (iš Nardeno). Šis įvadas įdomus ir šiais laikais, nes atskleidžia, kaip reformacija skynėsi kelią Nyderlandų provincijose, kokio būta persekiojimo, kiek gyvybių kova pareikalavo. Persekiojimo aukomis tapo ir Nerdeno tėvas bei kiti vyriškos lyties artimi giminaičiai. Jis pats turėjęs bėgti iš gimtųjų vietų, prieglobstį rado Fryzijoje, Franekeryje. Profesorius Nerdenas buvo neokalvinistas, jis griežtai pasisakė prieš atsiradusias įvairias tikėjimo kryptis: anabaptistus, socinistus, remonstrantus (Arminijaus sekėjus) ir daugybę kitų erezijų, nes pasak jo, Šėtonas nesnaudžia, pasitelkia visas priemones, kovoja išmone ir ginklais (*arte et Marte*). Rytuose įsitvirtinęs mahometizmas, vakaruose – papizmas, abi pusės nesibodi jokių priemonių²². Pasaulis skęsta tirštose sutemose ir kraujyje. Nerdenas daug kalba apie Šventojo Rašto, abiejų – Senojo ir Naujojo – Testamentų svarbą tikėjimui ir jų interpretacijas. Profesorius Nerdeną domina, ką sužinos ir ką pagalvos palikuonys apie įvykius Belgijoje, kokia vertė dėl tikėjimo ir dėl Dievo žodžio pralietų kraujo upių. Jis tikisi, kad diskutuojamos, Šventuoju Raštu paremtos temos prisidės prie geresnio „švaresnės“ (*purioris*) religijos supratimo ir Dievo žodžio skelbimo reformatų bažnyčiose. Diskusijoms parinktos aktualios temos, studentų pasisakymus lydi įvairaus ilgio poetiniai draugų sveikinimai bei linkėjimai.

Abiejų Tautų Respublikoje XVI–XVII a. plito įvairios reformacijos kryptys: arijonizmas, antitrinitorizmas, socinizmas. Daugiausia socinistų veikalų XVII a. buvo išspausdinta Rakuve (Pettegree et Weduwen [2020], 329–330). Likimas pagailejo kai kurių knygų – išliko Sebastijono Sternackio spaustuvėje Rakuve 1612, 1614, 1619 m. lotynų kalba spausdinti trys Fausto Paolo Sozzino (1539–1604) veikalai. Išliko ten pat, bet jau lenkų kalba 1603, 1604 m. spausdintas K. Krainskio (1556–1618) katekizmas *Katechizm z naukami y z pieśniami y z modlitwami* (lie: *Katekizmas su pamokymais, giesmėmis ir maldomis*), 1614 m. išėjęs *Porządek nabożenstwa kosciola powszechnego apostolskiego* (lie: *Visuotinės Apaštaly Bažnyčios apeigų tvarka*). Arijonas Stanislovas Lubienieckis (1623–1675) lotynų kalba parašė veikalą *Historia reformationis Polonicae* (lie: *Lenkiškosios reformacijos istorija*). Joje nagrinėja reformatų ir antitrinitorių atsiradimą bei raidą Lenkijoje, kaimyniniuose kraštuose. Veikalas išleistas 1685 metais. Verta paminėti išlikusią kunigo Jono Bytnerio (1602–1675) Lešne, Lenkijoje, 1655 m. išleistą Postilę *Postylle abo kazan na Ewangelie*. Ji greitai tapo unikumu, nes visa laida sudegė 1656 metais, o parengtas antros Postilės dalies rankraštis po autoriaus mirties pražuvo. Galima pasidžiaugti gražiai išsilaisviusiu svarbiu evangelikams reformatams *Agendos* (*Agenda albo Forma porzadku uslugi swietey, w zborach ewangelickich Koronnych y Wielkiego Xięstwa Litewskiego*) egzemplioriumi, išspausdintu 1638 m. Gdanske, A. Hunefeldo spaustuvėje. Jame yra ne tik Sinodo bibliotekos antspaudas, bet ir du įrašai. Vienas nurodo kainą (184 gr.[ašiai]) ir kunigo pavardę: XK Moczulski. Kitas rodo, kad knyga 1783 m. priklausė kunigui (V. D. M. *Verbi Domini Ministro*) ir Slucko gimnazijos rektoriui Michailui Gullai. Išliko Amsterdame, Krokuvoje, Gdanske ir Rakuve išleistas Naujasis Testamentas, skirtingų vertėjų išverstas į lenkų kalbą, 1613 m. Leidene, Plantenų spaustuvėje, išleista *Biblia Hebraica* su pažodiniu vertimu į lotynų kalbą. Apskritai, tie, kurie domisi religijos istorija, teologija, įvairiomis tikėjimo srovėmis, tarp išlikusių Vilniaus evangelikų reformatų sinodo bibliotekos knygų gali rasti įdomių šaltinių, ne tik teorinių, bet ir praktinių, kaip pavyzdžiui, Felixo Bidembacho (1564–1612) *Promptuarii exequialis pars...* (lie: *Mirusiųjų palydėtuvių (kalbų) aruodas*). Šiame 1610 m. Frankfurte prie Maino išleistame dviejų dalių vadove (*pro*

21 *Praefatio dedicatoria, in qua et purioris religionis per Belgium instauratae historia, et eius retinendae necessitas exponitur.*

22 *Grassatur et regnum occupat in Oriente Mahumetismus, in Occidente Papismus... Adjungit Satan utrobique vim armatarum. Haeretiam totus fereor bis in crassissimis tenebris.*

tyronibus) pateikiama keli šimtai laidotuvių pamokslų temų, kaip galima, remiantis Šventuoju Raštu, kalbėti apie mirtį, laidotuves, prisikėlimą, pasaulio pabaigą ir amžinąjį gyvenimą.

Historiarum ignari – nežinantys istorijos. Minėtas statistikos metraštinis nurodo, kad Sino- do bibliotekoje buvo 1642 istorinės tematikos knygos (*Rocznik* 1937, 147). Neaišku, kiek jų buvo išleista XVII amžiuje. Liko, galima sakyti, keliolika istorinius įvykius atspindinčių veikalų. XVII amžius Europai buvo labai sunkus, nes dėl įvairių priežasčių (dinastinių, religinių, imperinių) visi kariavo su visais. Nyderlandai kariavo su Ispanija 80-ies metų karą (1568–1648), taip pat grūmėsi su Vokietija, Prancūzija, Britanija (1652–1674). Iš dalies šiuos įvykius atspindi 1629 m. Leidene Elzevirų spaustuvės išleista prancūzų mokslininko, istoriko, poeto Dominique'o Baudier (Baudius, Dominicus 1561–1613) knyga apie paliaubas vadinamojo Belgų karo metu *Induciarum belli Belgici libri tres*, taip pat Romoje 1658 m. išleista jėzuito Famiano Strados (1572–1649) knyga *De bello Belgico* (lie: *Apie belgų karą*)²³. Abi knygos įrašytos Slucko gimnazijos bibliotekos kataloge, istorijos knygų skyriuje²⁴. Strados knyga *Apie belgų karą* iliustruota pagrindinių karo veikėjų portretais, liūto pavidalo (*Leo Belgicus*) Belgijos žemėlapiu. Kartu su Baudijaus *Belgų karo paliaubomis* įrišta vieno ankstyvųjų hebraistų, humanisto, juristo Peterio van der Kuno (1586–1638), pasirašinėjusio lotynizuota forma Petrus Cunaeus (Ziskind 1978, 235), knyga *De Republica Hebraeorum libri tres*. Tai antroji (1631) jos laida, pirmoji buvo išspausdinta Leidene 1617 metais. Šis veikalas XVII a. ir XVIII a. pradžioje buvo laikomas autoritetingiausiu darbu apie senojo Izraelio politiką ir religiją. Autorius studijavo Leideno universitete graikų ir hebrajų kalbas, po to tapo universiteto profesoriumi (1612 – lotynų kalbos, 1613 – politikos, o nuo 1615 iki mirties – teisės). Antraštiniame lape yra prierašas, liudijantis, jog graikiški ir hebrajiški žodžiai bei sakiniai paraidžiui išversti į lotynų kalbą, kad skaitytojui nesukeltų sunkumo ir nesulėtintų skaitymo. Verčiant knygos lapus, matyti, kad knyga buvo įdėmiai skaitoma, daug jos vietų pabraukta žalios spalvos pieštuku.

Kita įdomi, gerai išsilaikiusi iliustruota knyga, taip pat pabuvojusi Slucke – švedų humanisto Jono Schefferio (Johannes Scheffer, 1621–1679) *Lapponia* – tai veikalas apie lapių tautos gyvenamą žemę, lapių kilmę, prietarus, tikėjimą. Knygoje daug iliustracijų, yra žemėlapis. Ji išleista Frankfurte 1673 metais. Virš autoriaus pavardės kažkas ranka užrašė *Haereticus* (eretikas). Vartant knygą, į akis krinta lyginami lapių ir suomių kalbų žodžiai. Du žodžiai suprantami ir lietuviams. Miškas lapiams *medz*, suomiams – *medza*. Karalius vieniems *Konnagas*, kitiems – *Cuningas*.

Istorinių knygų lentyną papildė Antikos autorių Rufo, Livijaus, Lukano, Saliustijaus, Svetonijaus veikalai.

Abiejų tautų istorijos atgarsių galima rasti 34 knygų konvoliute L-17/274. Šį rinkinį galima būtų pavadinti „krokuviškiu“, nes dauguma dokumentų išspausdinti Krokuvėje ir vienaip ar kitaip susiję su Krokuvos universitetu (akademija). Tai – sveikinimo kalbos pradėdantiems eiti įvairias pareigas didžiūnams, žymių žmonių gyvenimo aprašymai. Iš tų aprašymų ryškėja ir XVII a. gyvenimo realijos. Simonas Starovolskis (1588–1656) aprašo Krokuvos vyskupo, kontrreformacijos šalininko, nutraukusio lenkų brolių veiklą Rakuve, Jokūbo Zadziko (1582–1642) gyvenimą. Atsiveria kilmingos šeimos likimas. Tėvai susilaukė 12 vaikų: šešių dukterų, šešių sūnų. Trys dukterys mirė tik gimusios, viena tapo vienuole, dvi ištekėjo už didikų. Vyriausias sūnus buvęs sutvertas karui, žuvo Maskvoje per Zigmanto Vazos karą su Maskvija. Antrasis sūnus, taip pat karys, labai jauno amžiaus gyvenimą baigė Podolės Kamenece. Trečiasis, siekęs

23 Dar žr.: <https://www.vle.lt/straipsnis/belgijos-istorija/>.

24 *Conspectus librorum Bibliothecae GimnasiiSlucensis ...* Cat. III, N-451, N-453, LMAVB RS F40-80/1.

mokslų, jaunas mirė. Ketvirtasis, nors buvo linkęs į mokslus, pašauktas į karą su Maskva, didžiuliam tėvų sielvartui išėjęs į amžinybės karo stovyklą. Penktasis sėkmingai išvengęs karo pavojų, ketinęs vesti, bet netikėtai mirė, nepalikęs palikuonių. Tik šeštojo likimas pasigailėjo: jis tapo Krokuvos vyskupu. Keli sveikinimai skirti Vladislavui Vazai (1595–1648). Vienas (1633) – jį išrinkus Lenkijos karaliumi, kitame pagarbiai minimas kilnus Vladislavo Vazos poelgis, kai jis paleidęs į laisvę paimtus maskvėnų įkaitus, jiems nekeršijęs, nors maskvėnų padarytos skriaudos be galo didelės ir žiaurios. Iš tokių nedidelės apimties proginių dokumentų galima bandyti susiūti XVII a. įvykių skiautinį. Įdomu skaityti lenkų poeto, istoriko, vieno žymiausių XVII a. sarmatizmo literatūros atstovo Vezpaziano Kochovskio (1633–1700)²⁵ lotynų kalba rašytą Lenkijos karalienių sąvadą (Kochowski 1672). Dinastijų ryšiai, karalienių dorybės ir trūkumai, tragiškai pasibaigę gimdymai, nes tokia jau ta vaisingumo našta: prieš gimdymą bijoti, gimdant kentėti, o po jo – užgesti. Skaitytojui paaiškinama, kodėl karalius Jogaila turėjo keturias žmonas, kaip Vytautas pripiršo Jogailai ketvirtąją žmoną – Sofiją Alšėniškę, Kijevo kunigaikščio dukterį, kaip iš šios santuokos atsirado Jogailaičiai. Neigiamai pasakojama apie Jogailos vaikaitį Aleksandro žmoną, Maskvos kunigaikštę Eleną, kuri liko stačiatike, meldėsi atskirai nuo vyro prie kito altoriaus, o jų santuoka, priešingai patarėjų lūkesčiams, tik padidino nesantaiką tarp Maskvijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės.

Iš grynai grožinės literatūros liko tik 1681 m. Paryžiuje išleisti į prancūzų kalbą išversti du tomai (iš keturių) Migelio de Servanteso Savedros (Miguel de Cervantes Saavedra, 1547–1616) *Histoire de l'admirable Don Quichotte de La Manche* (lie: Žavingojo *Don Kichoto iš La Mančos istorija*). Neliko jokių Antikos poetų – Horacijaus, Vergilijaus, Ovidijaus – leidinių, nors Slucko gimnazijos kataloge jų įrašytas ne vienas, tačiau galima pasidžiaugti Plauto ir Terencijaus komedijomis.

Išvados. Peržvelgus visus 320 į LMAVB elektroninį katalogą įrašytus dokumentus, kurių paskutinis savininkas buvo Vilniaus evangelikų reformatų sinodo biblioteka (1557–1941), juos patikrinus *de visu* ir palyginus statistinius duomenis, galima teigti, jog liko labai maža anksčiau Sinodo turėtų leidinių dalis. Daugiausia tai religinės tematikos dokumentai. Jie reikšmingi tuo, kad atspindi tolesnę XVI a. prasidėjusios reformacijos eigą. Daug galima sužinoti apie reformacijos judėjimą Nyderlanduose. Iš Leiden, Franekerio, Utrechto, Groningeno, Harderveiko universitetuose parengtų tezių viešoms diskusijoms galima matyti, kokios teologinės temos buvo svarbios, prieš kokias tikėjimo sroves buvo nukreipta polemika. Dalis dokumentų atskleidžia reformacijos būklę Abiejų Tautų Respublikoje. Išliko ne tik teologinius ginčus atspindėję dokumentai, bet ir Šventojo Rašto, katekizmų, giesmynų, apeigų tvarkos, pamokslų temų aptarimo leidiniai.

Išliko keletas Nyderlandų, Belgijos istorijos pažinimui svarbių veikalų. Lenkijos, Lietuvos XVII a. gyvenimo realijas tenka „rankioti“ iš mišrios formos dokumentų – proginių sveikinimų, gyvenimo aprašymų, kurių daugiausia yra konvoliute L-17/274.

Du trečdaliai mus pasiekusių dokumentų parašyti lotynų kalba, kurią verta mokėti, jei norima geriau suprasti laikmečio realijas. Išliko ir vieno kito žodyno fragmentai, eilavimo technikos vadovėlis.

Nors knygų išliko nedaug, tačiau jos vertingos ir įdomios, praturtinančios Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Retų spaudinių skyriaus fondus ir pasiekiamos visiems, kurie nori geriau pažinti praėjusius laikus.

25 Apie jį žr.: <https://www.vle.lt/straipsnis/wespazjan-kochowski>.

ŠALTINIAI

- Ames, William. 1650. *Coronis ad Collationem Hagiensem, qua argumenta pastorum Hollandiae adversus remonstrantium quinque articulos De divina praedestinatione et capitibus ei adnexis, producta ab horum exceptionibus vindicantur*. Editio novissima. Amstelodami: apud Joannem Janssonium.
- Bayly, Lewis. 1632. *Praxis pietatis = Cwiczenie się pobożności, w którym się podaje nauka chrześcijańskiemu człowiekowi, iako ma czas życia swojego przeprowadzać, chcąc się upodobać Bogu y koniec szczęśliwy pielgrzymowania swego żywot wieczny otrzemać ...*. W Lubczu: nakładem y kosztem ... Krystyny Niemścianki A. Żyżemskiej.
- Bidembach, Felix. 1610. *Promptuarii exequialis pars prior, continens centurias III dispositionum, quibus themata funebria sive scripturae dicta varia, quae in Manuali Bidembachiano anno 1603 primum edito, ceu Indice quodam annotata, et pro varietate casuum, ac personarum qualitate, in novem classes distributa extant breviter explicantur ...*. Francofurti: apud Wolfgangum Richterum: sumptibus Ioannis Berneri.
- Biskupski, Jakób. 1610. *Rachunek summaryusz a prawdy catholickie y w przedniejszych artykułach [!] ktore ma Kościół ś. katolicki z terazniejszemi kacerstwuy: Ku chwale Bożey y obroni kościoła świętego spisany ...*. W Lasczowie.
- Bisterfeld, Johann Heinrich. 1639. *Ioh. Henr. Bisterfeldii Nasovii ... De uno Deo, Patre, Filio ac Spiritu Sancto: Mysterium pietatis, contra Iohannis Crelii, Franci, De uno Deo Patre, libros duos, breviter defensum*. Lugduni Bataavorum: ex officina Elseviriana.
- Conspectus librorum Bibliothecae Gimnasii Slucensis Ordine systematico secundum singulas literarum disciplinas cura et opera Pauli Wagneri An. 1854–1862 consignatus. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius, F40-80/1; F40-80/2.

LITERATŪRA

- Baublys, Arūnas. 2008. „Lietuvos evangelikų reformatų bažnyčios Unitas Lithuaniae sinodo kultūrinė politika XIX a.“ In *Lietuvos evangelikų reformatų sinodui 450 metų*, 45–93. Vilnius: Apyaušris.
- Dirsytė, Rima. 2011. „XV–XVII a. buvusios Vilniaus evangelikų reformatų sinodo bibliotekos knygos, saugomos Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje“. *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka* 2007/2008:38–51.
- Gizbert-Studnicki, Waclaw. 1932a. *Biblioteka Wileńskiego Synodu Ewangelicko-Reformowanego*. Wilno: Znicz.
- Gizbert-Studnicki, Waclaw. 1932b. *Zarys historyczny wileńskiego kośc. ew.-ref. i jego biblioteki: Z dodaniem przedruku prof. H. Merczyngaze „Zwiastuna Ewangelickiego“ o czterokrotnem zburzeniu zboru wileńskiego*. W Wilnie: nakładem Towarzystwa Miłośników Historji. *Katalog systematyczny Biblioteki Synodu Ewangelicko-reformowanego w Wilnie*. [1926]. Opracował Stefan Kader. Wilno.
- Kochowski, Wespazjan Hieronim. 1672. *Hypomnema reginarum Poloniae a suscepto fide illum in econtinua serie regnantium*. Cracoviae: apud haered. Christophori Schedel.
- Lietuvos evangelikų reformatų sinodui 450 metų*. 2008. Vilnius: Apyaušris.
- Pettegree, Andrew et Arthurder Weduwen. [2020]. *The Bookshop of the World: Making and Trading Books in the Dutch Golden Age*. New Haven: Yale University Press.
- Radvilienė, Violeta. 2011. „Vilniaus evangelikų reformatų sinodo bibliotekos XVI a. knygos Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Retų spaudinių skyriaus fonduose“. *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka* 2007/2008:27–37.
- Rocznik statystyczny Wilna*. 1937. [T.] 1935. Wilno: skład główny w Centralnym Biurze Statystycznym m. Wilna.
- Rocznik statystyczny Wilna*. 1939. [T.] 1937. Wilno: skład główny w Centralnym Biurze Statystycznym m. Wilna.
- Ziskind, Jonathan R. 1978. „Petrus Cunaeus on Theocracy, Jubilee and the Latifundia“. *The Jewish Quarterly Review* 68, no. 4: 235–254. <https://doi.org/10.2307/1454305>.

VIOLETA RADVILIENĖ

The Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of the Sciences

***Non refert quam multos libros, sed quam bonos habeas*²⁶: 17th-Century Books From the Library of the Vilnius Evangelical Reformed Synod in the Holdings of the Rare Books Department of the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences**

Summary

This article aims to give an overview of the 17th-century documents that are now kept in the Rare Books Department of the Wroblewski Library and that belonged to the library of the Vilnius Evangelical Reformed Synod until February 1941. This library was established 465 years ago, at the time of the establishment of the Vilnius Evangelical Reformed Synod, *Unitas Lithuaniae*. The library had a difficult time surviving since its very establishment; it was burned, moved from Vilnius to Kėdainiai and also to Slutsk, a town where the Radvila princes set up some schools (the Reformers were deprived of a right to establish higher schools in Lithuania). Extant books from the library of the Slutsk Gymnasium shed light on how books in various scholarly disciplines were registered, classified, and marked.

After the World War I, the library was returned to Vilnius, where it continued to be looked after, there were attempts to compile and publish its catalogue. In 1940, when Lithuania was annexed by the Soviet Union, the Vilnius Evangelical Reformer Synod was terminated, and its library was given over to the Library of the Lithuanian Academy of Sciences, an institution established on the basis of the former Wroblewski Library. The war Soviet Union with Nazi Germany, which started on June 22, 1941, became an obstacle to the integration of the Synod library. There is no evidence as to how it was stored and handled during the war. During the retreat of the German army from Vilnius in July 1944, the building of the Synod library in Pylimo Street burned down (perhaps, it was set on fire intentionally). Information spread that the library had perished, therefore the books that had been saved in some way and emerged afterwards, were given over to various libraries, in spite of the fact that they were supposed to have been transferred to the Library of the Academy of Sciences. 320 items have been discovered in the holdings of the Rare Books Department. 126 of them constitute just three composite sets. Most of the extant publications are on religious topics and reflect the development of the Reformation. The majority of the documents are in Latin. Very few historical and fiction books are extant. However, that which remains makes it possible to grasp some realities of the 17th-century life and thus represents interesting and valuable heritage.

Keywords: Vilnius Evangelical Reformed Synod; Synod library; Reformation; Slutsk Gymnasium; theological dispute.

Įteikta 2022 m. lapkritį

26 Eng.: "It matters not how many, but how good books you have". Seneca.